

ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ НАРОЩУВАННЯ ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК УКРАЇНИ

Резюме

Експорт української аграрної продукції є важливим джерелом надходження валютної виручки та інструментом макроекономічної стабілізації національної економіки. Так, у 2017 р. його обсяг склав 18 млрд дол. США, що становило 41 % у загальній структурі товарного експорту України (у 2016 р. – 15,3 млрд дол. США або 42 % загального товарного експорту країни), а за січень-вересень 2018 р. – 12,9 млрд дол. США (37,1 % відповідно).

Проте, незважаючи на тенденцію нарощування експорту аграрної продукції, цьому процесу притаманна низка проблем, основними з яких є наступні: надмірна сировинна спрямованість та низька частка продукції АПК з високою доданою вартістю в структурі вітчизняного аграрного експорту; недостатня ефективність інтеграції вітчизняного АПК у продовольчі сегменти світового аграрного ринку; невідповідність діючих вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам; відсутність системної політики формування позитивного іміджу та промоції продукції вітчизняного АПК на зовнішніх ринках; нерозвиненість мережі об'єктів аграрної логістики для підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання АПК; нерозвиненість горизонтально-вертикальних кооперативних відносин між виробниками аграрної продукції.

З огляду на зазначені проблеми, визначено пріоритетні напрями нарощування експорту АПК України, а саме: подолання сировинної спрямованості вітчизняного аграрного експорту, збільшення в його структурі частки продукції з високою доданою вартістю та зменшення галузевого дисбалансу експорту продовольства; посилення інтеграції вітчизняного АПК у світовий аграрний ринок, протидія існуючим інституційним бар'єрам

експорту продовольства та диверсифікація цільових експортних аграрних ринків; гармонізація вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з міжнародними вимогами, удосконалення національної системи сертифікації продуктів харчування, наближення норм виробничо-технологічних процесів в АПК до передових світових практик; формування послідовної політики покращення іміджевих характеристик вітчизняного АПК, активізація промоції аграрної продукції на світових аграрних ринках, позиціонування України як надійного світового експортера якісного та безпечного продовольства; розбудова мережі об'єктів логістично-інфраструктурної підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання АПК, підвищення ефективності функціонування системи аграрної логістики, диверсифікація каналів транспортування продукції на зовнішні ринки; формування системи соціально-економічних мотиваційних механізмів і стимулів щодо становлення та розвитку горизонтально-вертикальних кооперативних структур в АПК.

ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ НАРОЩУВАННЯ ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК УКРАЇНИ

Експорт української аграрної продукції є важливим джерелом надходження валютної виручки та інструментом макроекономічної стабілізації національної економіки. Так, у 2017 р. його обсяг склав 18 млрд дол. США, що становило 41 % у загальній структурі товарного експорту України (у 2016 р. – 15,3 млрд дол. США або 42 % загального товарного експорту країни), а за січень-вересень 2018 р. – 12,9 млрд дол. США (37,1 % відповідно).

Проте, незважаючи на тенденцію нарощування експорту аграрної продукції, цьому процесу притаманна низка проблем, основними з яких є наступні.

1. Надмірна сировинна спрямованість та низька частка продукції АПК з високою доданою вартістю в структурі вітчизняного аграрного експорту.

Товарна структура експорту вітчизняного АПК здебільшого є сировинно-спрямованою та характеризується галузевим дисбалансом співвідношення рослинницької й тваринницької продукції. Зокрема, у розрізі товарних груп протягом січня-вересня 2018 р. було експортовано живих тварин і продуктів тваринного походження на суму 0,8 млрд дол. США (6,9 % у загальній структурі експорту продукції АПК), продуктів рослинного походження – 6,6 млрд дол. США (51,5 %), жирів та олій тваринного або рослинного походження – 3,2 млрд дол. США (25,0 %), готових продуктів харчування – 2,1 млрд дол. США (16,3 %) ¹.

Протягом дев'яти місяців 2018 р. лідерські позиції у структурі вітчизняного аграрного експорту традиційно зайняли такі види продукції як соняшникова олія – 22,5 % (2,9 млрд дол. США), кукурудза – 17,7 % (2,3 млрд

¹ Зовнішня торгівля України товарами за 9 місяців 2018 року. – Експрес-випуск. – Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

дол. США) і пшениця – 22,5 % (2,0 млрд дол. США). При цьому, критично низькою в експорті є частка аграрної продукції з високою доданою вартістю, серед якої, зокрема, тютюнові вироби складають лише 1,7 %, цукор – 1,2 %, шоколад та інші продукти з вмістом какао – 0,9 %, хлібобулочні вироби – 0,9 %, масло вершкове – 0,8 %, кондитерські вироби – 0,8 %, маргарин – 0,6 %².

Низька частка продукції з високою доданою вартістю в структурі аграрного експорту обмежує обсяги валютних надходжень, стримує темпи приросту ВВП України, зменшує обсяги податкових відрахувань до бюджетів усіх рівнів, стримує процеси інноваційної й техніко-технологічної модернізації аграрної сфери. Своєю чергою, сформований галузевий дисбаланс та орієнтація суб'єктів господарювання АПК, головним чином, на експорт сировинної продукції рослинництва супроводжується такими дестабілізуючими впливами як перешкоджання становленню раціонального природокористування в аграрній сфері, обмеження обсягів внесення органічних добрив, порушення технології виробництва сільськогосподарської продукції, недотримання науково обґрунтованих сівозмін, зниження вмісту гумусу в ґрунті та виснаження наявного природно-ресурсного потенціалу вітчизняних сільських територій.

2. Недостатня ефективність інтеграції вітчизняного АПК у продовольчі сегменти світового аграрного ринку.

Незважаючи на стратегічну переорієнтацію експортних пріоритетів вітчизняного АПК з ринків Російської Федерації та країн СНД, недостатньою ефективністю характеризується його інтеграція у цільові продовольчі сегменти світового аграрного ринку. Попри імплементацію в 2015 р. економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»³, темпи нарощування експортних потужностей вітчизняного АПК

² Український аграрний експорт склав майже 13 млрд дол. США за 9 місяців 2018 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/26458>

³ Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (додатки IV Розділу). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>

на європейський ринок є недостатніми. Так, за січень-вересень 2018 р. вітчизняний аграрний експорт до країн-членів ЄС склав 4,12 млрд дол. США (за аналогічний період 2017 р. – 4,2 млрд дол. США). Українські експортери аграрної продукції до Європейського Союзу, здебільшого, обмежуються ринками п'яти країн, серед яких Нідерланди, Польща, Італія, Німеччина та Іспанія⁴.

Суттєво стримують нарощування обсягів експорту вітчизняної аграрної продукції на ринки країн-членів ЄС чинні умови митно-тарифного регулювання. Обмеженими та недостатніми, з огляду на природно-ресурсний потенціал і потужності АПК України, є експортні квоти безмитного ввезення, що визначені в «Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». Так, у січні 2018 р. було використано безмитні експортні квоти на пшеницю (1035 тис. т), кукурудзу (1125 тис. т), мед (57 тис. т), виноградний та яблучний сік (14 тис. т)⁵. Станом на вересень 2018 р. майже цілком були використані обсяги безмитних тарифних квот до ЄС на український крохмаль (85 %), оброблений крохмаль (99,4 %), м'ясо птиці (75 %), яйця та альбуміни (53,7 %), часник (61,2 %). Поряд із цим недостатньо ефективним є використання безмитних експортних квот на цукрові сиропи (2 тис. т), гриби (0,5 тис. т), оброблену продукцію з масла (0,25 тис. т)⁶.

Попри значну частку в структурі експорту аграрної продукції ринків країн Азії та Африки (у січні-вересні 2018 р. – 43,6 % і 13,3 % відповідно), все ж, її обсяги залишаються недостатніми (5,0 млрд дол. США і 1,4 млрд дол. США відповідно) з огляду на потенціал вітчизняного АПК, ємність, потребу й наявність платоспроможного попиту на цих ринках⁷. Така ситуація

⁴ За 9 місяців 2018 року український аграрний експорт до країн ЄС перевищив 4,1 млрд дол. США – Ольга Трофімцева. – Міністерство аграрної політики та продовольства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/node/26496>

⁵ Україна вичерпала квоти на постачання кукурудзи і пшениці до країн ЄС. – Zaxid. Net. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zaxid.net/ukrayina_vicherpala_kvoti_na_postachannya_kukurudzi_i_pshenitsi_do_krayin_yes_n1446500

⁶ Україна на 100 % вичерпала квоти на експорт низки продуктів до ЄС. – Європейська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/09/26/7087378/>

⁷ На Азію та ЄС припадає 75 % українського агроекспорту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/na-aziyu-i-es-prikhoditsya-75-ukrainskogo-agroeksporta/>

не лише перешкоджає підвищенню ефективності функціонування вітчизняної аграрної сфери, але й ускладнює диверсифікацію експортних ризиків аграрної сфери.

3. Невідповідність діючих вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам.

Існуючі розбіжності в підходах до забезпечення якості та безпеки продовольства національних стандартів із міжнародними вимогами суттєво ускладнюють доступ до виходу на світовий ринок вітчизняної аграрної продукції. Це посилює ризики виникнення іміджевих втрат вітчизняного АПК, занепаду окремих його галузей та поглиблення сировинної спрямованості експорту. Процедура сертифікації та стандартизації продовольства в Україні є надто бюрократизованою, що посилює інертність господарювання та зумовлює зростання трансакційних витрат виробників сільськогосподарської продукції. Інертним є процес впровадження в Україні базової компоненти системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР, що зумовлено нерозвиненістю належної інфраструктури, відсутністю програмних передумов її імплементації, незадовільними санітарно-гігієнічними умовами виробництва сільськогосподарської продукції, несформованістю мотиваційно-психологічних стимулів до переходу на засади передових світових практик (зокрема країн-членів ЄС) гарантування якості та безпеки продовольства, суттєвою нестачею спеціалізованих лабораторій та обладнання, критичною розбіжністю у стандартах технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції. Впровадження в Україні НАССР ускладнюється також в умовах несформованості системи інформаційно-консультаційної підтримки вітчизняних виробників на шляху переходу до передових міжнародних стандартів безпеки продуктів харчування.

Довідково. НАССР (Hazard Analysis and Critical Controlpoints) є однією з базових складових системи менеджменту безпеки харчової продукції, що забезпечує ефективне попередження виникнення небезпек на всіх етапах продуктово-харчового ланцюга: від

первинного виробника сировини до кінцевого споживача. Впровадження НАССР дає можливість гарантувати надійність безпеки готової продукції, підвищення її конкурентоспроможності, формування превентивних механізмів і засобів гарантування безпеки продуктів харчування⁸.

Лібералізація торгівлі України з ЄС загострює проблему невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства, насамперед, в таких аспектах як: організація контролю за кормовою базою в тваринництві; моніторинг сировини та компонентів, що використовуються для виробництва продуктів харчування; забезпечення перевірки стану гігієни виробничих і складських приміщень, засобів праці, техніки, обладнання тощо; формування системи контролю за вмістом гранично-допустимих норм шкідливих речовин у продовольстві; формування механізмів моніторингу здоров'я сільськогосподарських тварин; організація контролю за вмістом ГМО в продуктах харчування; дотримання стандартів пакування та маркування продовольства.

Довідково. Невідповідність вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам полягає у відмінностях не лише регламентного порядку, але й змістовного характеру. Так, вітчизняні стандарти передбачають вимоги щодо вмісту кадмію в насінні, тоді як в ЄС такі вимоги відсутні. Нормативні вимоги “ДСТУ 3662-97 молоко коров'яче незбиране” щодо кількості соматичних клітин у молоці допускають можливість граничного вмісту до 800 тис./см³, тоді як Директива ЄС 92/46 від 16.07.92 р. передбачає вдвічі нижчу норму забруднення. Своєю чергою, вітчизняні стандарти щодо загального бактеріального обсіменіння в молоці перевищують припустимі європейські норми забруднення в 30 разів (3000 тис./см³)⁹.

4. Відсутність системної політики формування позитивного іміджу та промоції продукції вітчизняного АПК на зовнішніх ринках.

Розбалансованими та неузгодженими є заходи щодо просування аграрної продукції АПК України на світових ринках, що характеризуються відсутністю системності та комплексно-послідовного характеру в умовах

⁸ Харчова безпека по-європейськи: страшно, обов'язково чи просто. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/01/27/7043650/>.

⁹ Міністерство аграрної політики та продовольства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

наростаючої глобалізації, лібералізації аграрних ринків і загострення проблеми світового дефіциту продовольства. Це не лише перешкоджає формуванню позитивного іміджу та промоції продукції вітчизняного АПК на зовнішніх ринках, але й ускладнює ведення конкурентної боротьби з відомими світовими брендами; посилює прояви торговельних обмежень і поширення практики введення тимчасових ембарго на вітчизняний аграрний експорт з боку країн-партнерів на окремі види аграрної продукції, зумовлених як об'єктивними причинами (сумнівна якість продовольства, періодичні спалахи епідемій та захворювань, неузгодженість міждержавних норм гарантування якості та безпеки аграрної продукції тощо), так і впливами суб'єктивного характеру (реалізація політики протекціонізму з боку країни-імпортера, використання інструментів та важелів економічного тиску, посилення проявів ринкових провокацій та загроз гібридного характеру).

Ситуація загострюється в умовах посилення проявів порушень діючих стандартів й регламентів виробничо-технологічних процесів в АПК, а також поширення фактів підробки та фальсифікації аграрної продукції. Так, за даними Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, протягом січня-вересня 2018 р. було проведено 12639 моніторингових досліджень традиційних молочних продуктів з метою виявлення випадків фальсифікації продукції, за результатами яких виявлено 513 випадків порушень чинного законодавства в сфері гарантування якості та безпеки продовольства¹⁰.

Суттєвих іміджевих втрат Україні як надійному експортеру продовольства на світовому ринку, особливо продукції тваринництва, завдають періодичні спалахи захворювання та поширення епідемії поголів'я свиней на африканську чуму (АЧС). Такі країни як Білорусь, Вірменія та Молдова вже вводили обмеження на імпорт птиці та м'яса тварин з України у

¹⁰ В Украине выявили более 500 случаев фальсификации молочных продуктов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/v-ukraine-obnaruzhili-bolee-500-sluchaev-falsifikatsii-molochnykh-produktov/#>

зв'язку з поширенням АЧС. За січень-серпень 2018 р. Україна експортувала 1,3 тис. т свинини, що на 3 тис. т менше, ніж за аналогічний період 2017 р. Поставки української свинини переважно здійснювалися до Гонконгу, В'єтнаму і Грузії¹¹. За підрахунками експертів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, сукупні збитки галузі тваринництва у зв'язку зі спалахами захворювання на АЧС оцінюються у понад 1,1 млрд грн¹².

Довідково. Хвороба Монтгомері (АЧС) – одна з найбільш небезпечних хвороб свиней. Характеризується високою смертністю та завдає значних економічних збитків, зумовлених відсутністю вакцини, запровадженням спеціального режиму для господарств, що утримують поголів'я свиней, витратами на проведення моніторингових та діагностичних досліджень, організацію профілактичних і ліквідаційних заходів у разі загрози чи виникнення хвороби та торговельними обмеженнями, що запроваджуються для недопущення її поширення¹³. За період 2012-2018 рр. через спалахи захворювання на АЧС було ліквідовано понад 150 тис. поголів'я свиней. З останні два роки поголів'я свиней в Україні знизилось з 8 млн до 6 млн. У 2010 р. в Україні налічувалося понад 90 племінних заводів, а у 2018 р. їх кількість становить 48 од. Через АЧС практично втрачено дві породи свиней, а саме миргородську та велику чорну породу¹⁴.

5. Нерозвиненість мережі об'єктів аграрної логістики для підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання АПК.

Критично незадовільний стан логістично-інфраструктурного забезпечення АПК перешкоджає його інтеграції до системи торговельно-економічних відносин в аграрній сфері. Це посилює деструктивні впливи на процес нарощування експортних потужностей вітчизняного АПК, що виявляються в ускладненому доступі до зовнішнього збутового ринку насамперед дрібних товаровиробників, формуванні непрозорих механізмів експорту аграрної продукції, розвитку зайвих ланок посередницьких структур у транскордонному збутовому ланцюзі, загостренні ризиків погіршення

¹¹ Урядовий кур'єр. Україна майже у вісім раз збільшила імпорт свинини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayina-majzhe-u-visim-raziv-zbilshila-import-svi/>

¹² Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

¹³ Мільйонні збитки та закриті ринки: що залишає після себе африканська чума свиней. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slk.kh.ua/multimedia/articles/agroprom/miljoni-zbitki-ta-zakriti-rinki-shcho-zalishaye-pislya-sebe-afrikanska-chuma-svinej.html>

¹⁴ Мільйонні збитки та закриті ринки: що залишає після себе африканська чума свиней. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Україна через АЧС втратила дві породи свиней. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-cerez-acs-vtratila-dvi-porodi-svinej>

якісних властивостей продукції та її псування, підвищенні частки трансакційних витрат суб'єктів господарювання, активізації цінових спекуляцій на ринку, появи труднощів моніторингу якості та безпеки споживчих властивостей продовольства.

Обмеженими є складські потужності суб'єктів господарювання АПК, що посилює ризики передчасного псування аграрної продукції, ускладнює гарантування ергономічних умов її зберігання та спонукає до передчасного збуту продовольства торговельним посередникам на початкових періодах маркетингового року за ціною, яка є менш рентабельною. Так, у 2018 р. в Україні було 1150 елеваторів різного класу, призначених для зберігання та первинної обробки понад 36 млн т зерна й насіння олійних культур. Поряд з цим, лише 898 елеваторів (78,1 % від загальної потужності) були підключені до Основного реєстру і мали право видавати складські документи на зерно. За прогнозами аналітиків компанії «АПК-Інформ», у 2020 р. потреба в елеваторах перевищить 70 млн т, а у 2025 р. складе близько 90 млн т. Таким чином, вітчизняний АПК знаходиться на межі тотального дефіциту елеваторних потужностей. Загрозовою є надмірна концентрація елеваторних потужностей у володінні 10 найбільших агрохолдингових структур («Кернел Груп», «UkrLandFarming», «Нібулон» тощо), які сумарно володіють потужностями у 13,4 млн т (37,2 %). За оцінками експертів, найбільшим дефіцит елеваторних потужностей є в Харківській області – 2,5 млн т, Чернігівській – 2,4 млн т, Вінницькій – 2,3 млн т, Сумській – 2,1 млн т, Дніпропетровській – 2 млн т¹⁵.

Вкрай низькою розвиненістю та занедбаністю характеризується наявна мережа автомобільних доріг в Україні. Так, станом на 01 січня 2018 р. у розрахунку на 1 тис. км² припадало 277 км автомобільних доріг з твердим покриттям, що суттєво менше, ніж у країнах ЄС. Наприклад, у Республіці Польща цей показник становить 1320 км, Франції – 1920 км, Австрії – 1370

¹⁵ Топ-5 областей з найбільшим дефіцитом елеваторних потужностей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agrama-pravda.com/2018/09/21/top-5-oblastej-z-najbilshym-defitsytom-elevatornyh-potuzhnostej/>

км, Німеччині – 1800 км¹⁶.

Недостатнім є рівень залучення в експортно-орієнтовані логістично-збутові процеси АПК об'єктів залізничної та водної транспортної інфраструктури. В Україні практично нерозвиненим є річкове вантажне судноплавство. Тоді як ефективність функціонування портово-морської інфраструктури обмежується високим рівнем корупційного навантаження, застарілим обладнанням для митного оформлення та контролю вантажів, низьким рівнем пропускної спроможності продукції, надмірно високими ставками портових зборів. Проблемним аспектом є недостатня розвиненість під'їзної дорожньої та залізничної інфраструктури до морських портів, що формує додаткове навантаження вантажопотоку на об'єкти прилеглої соціально-економічної інфраструктури. Організація ефективного використання потужностей портово-морської інфраструктури ускладнюється в умовах анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, що активізує прояви несанкціонованого затримання вантажних суден в Азовському морі. Це, своєю чергою, підвищує торговельно-економічні ризики експортерів аграрної продукції та знижує їхню зацікавленість з приводу використання потужностей портово-морської інфраструктури, насамперед, Бердянського та Маріупольського портів в Азовському морі. Ситуація загострилася внаслідок несанкціонованої побудови Кримського мосту. Так, за оцінками експертів Міністерства інфраструктури України, щорічні збитки від цього мосту для економіки України становлять близько 500 млн грн/рік¹⁷.

6. Нерозвиненість горизонтально-вертикальних кооперативних відносин між виробниками аграрної продукції.

Недостатньо задіяним резервом нарощення експортних потужностей вітчизняного АПК є створення кооперативних горизонтально-вертикальних систем із замкненим циклом виробництва та реалізації аграрної продукції. Це

¹⁶ Транспорт і зв'язок України 2017 рік / Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁷ Міністерство інфраструктури України. – [Електронний ресурс]. – <https://mtu.gov.ua>

не лише поглиблює дефіцит ресурсної та матеріально-технічної бази суб'єктів АПК, стримує зростання масштабів їхньої господарської діяльності, перешкоджає формуванню аграрних кластерів, але й обмежує ресурсні потужності виходу сільськогосподарських виробників на зовнішні аграрні ринки. Нерозвиненість кооперації блокує синергетичний ефект щодо нарощення експортних потужностей суб'єктів АПК у таких аспектах як мобілізація ресурсного забезпечення виробничо-збутових процесів, консолідація ресурсних потужностей щодо отримання експортної ліцензії, подолання бюрократичних перепон митного оформлення і переміщення продукції через державний кордон, покращення доступу виходу дрібних і середніх виробників аграрної продукції на зовнішні ринки. Актуалізація ролі кооперативного руху посилюється в умовах необхідності трансформації окремих особистих селянських господарств у товарні форми господарювання, згідно приведення у відповідність вітчизняних умов прийому та заготівлі сільськогосподарської сировини до вимог імплементації економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»¹⁸.

Становлення та розвиток кооперативного руху серед суб'єктів господарювання у сфері АПК створює низку переваг в експортній діяльності, серед яких: формування спільної бази матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення; консолідація ресурсів та зусиль у напрямі просування продукції на зовнішніх аграрних ринках; зниження рівня виробничих і трансакційних витрат; можливість покращення систем захисту економічних інтересів суб'єктів експорту; формування можливостей доступу до зовнішніх джерел фінансування; підвищення рівня інвестиційної привабливості локальних горизонтально-вертикальних інтегрованих систем; покращення іміджевих характеристик господарюючих суб'єктів та підвищення ефективності реалізації їх зовнішньої маркетингової стратегії в

¹⁸ Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (додатки IV Розділу). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>

сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Довідково. У 2018 р. на території України було зареєстровано лише 1073 сільськогосподарських кооперативи. Зокрема, в адміністративних областях, що межують з країнами-членами ЄС, налічується така їх кількість (у тому числі діючих): у Волинській – 37 од. (18 од.), Закарпатській – 13 од. (6 од.), Івано-Франківській – 94 од. (86 од.), Львівській – 52 од. (22 од.), Одеській – 41 од. (18 од.), Чернівецькій – 27 од. (16 од.)¹⁹.

Непоширеність кооперативного руху значною мірою зумовлена низьким рівнем інституційно-інформаційного забезпечення та популяризації його переваг, що спричинено нерозвиненістю мережі інформаційно-дорадчих служб в Україні (за даними Реєстру сільськогосподарських дорадчих служб Міністерства аграрної політики та продовольства України, їх чисельність становить 74 од.²⁰), недостатньо активною роботою вже існуючих, а також нижчим рівнем надання їх послуг на сільських територіях, порівняно з містами. Помилковими є підходи до розвитку мережі дорадчих служб, що, переважно, відбувається без врахування думки представників бізнесу та сільських територіальних громад, або ж здійснюється в межах реалізації міжнародних грантових проектів в інтересах інвестора. Актуалізація розвитку мережі інституцій інформаційно-дорадчого спрямування посилюється, зважаючи на пріоритетність стимулювання процесу трансформації особистих селянських господарств у фермерські господарства та малі сільськогосподарські підприємства, які володіють значними незадіяними ресурсними резервами нарощення експортних потужностей.

З огляду на визначені проблеми, пріоритетними напрямками нарощування експорту АПК України мають стати наступні.

1. Подолання сировинної спрямованості вітчизняного аграрного експорту, збільшення в його структурі частки продукції з високою доданою вартістю та зменшення галузевого дисбалансу експорту продовольства.

¹⁹ Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

²⁰ The World bank. Logistics Performance Index. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lpi.worldbank.org/international/global?sort=asc&order=Country>

2. Посилення інтеграції вітчизняного АПК у світовий аграрний ринок, протидія існуючим інституційним бар'єрам експорту продовольства та диверсифікація цільових експортних аграрних ринків.

3. Гармонізація вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з міжнародними вимогами, удосконалення національної системи сертифікації продуктів харчування, наближення норм виробничо-технологічних процесів в АПК до передових світових практик.

4. Формування послідовної політики покращення іміджевих характеристик вітчизняного АПК, активізація промоції аграрної продукції на світових аграрних ринках, позиціонування України як надійного світового експортера якісного та безпечного продовольства.

5. Розбудова мережі об'єктів логістично-інфраструктурної підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання АПК, підвищення ефективності функціонування системи аграрної логістики, диверсифікація каналів транспортування продукції на зовнішні ринки.

6. Формування системи соціально-економічних мотиваційних механізмів і стимулів щодо становлення та розвитку горизонтально-вертикальних кооперативних структур в АПК.

З метою досягнення зазначених пріоритетних напрямів нарощування експорту АПК України доцільно реалізувати такі заходи.

1. Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства України забезпечити:

– гармонізацію вітчизняних стандартів якості та безпеки продовольства з міжнародними вимогами шляхом усунення бюрократичних перепон і спрощення процедури сертифікації продукції, внесення змін у діючі Державні стандарти України (ДСТУ) в частині узгодження з чинними міжнародними нормами;

– активізацію процесу впровадження базової складової системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР, покращення інформаційно-консультаційного забезпечення виробників продукції в частині вимог і норм

міжнародних продовольчих регламентів, у тому числі на засадах залучення мережі інститутів сільськогосподарського дорадництва та закладів вищої освіти аграрного спрямування.

2. Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства України, Міністерству закордонних справ України:

– реалізувати механізми та інструменти покращення іміджевих характеристик АПК України на світових продовольчих ринках на засадах активного просування вітчизняної аграрної продукції, популяризації національних аграрних брендів у міжнародних ЗМІ, представлення та промоції вітчизняного продовольства на міжнародних конференціях, виставках і ярмарках, лобіювання на рівні міждержавних урядових комісій експортних інтересів АПК України, формування міжнародних майданчиків обміну досвідом щодо ведення експортної діяльності, протидії дестабілізуючим впливам періодичних проявів торговельно-економічних блоkad і гібридних ринкових провокацій;

– сприяти диверсифікації цільових експортних аграрних ринків (насамперед країн Азії та Африки) на засадах активізації процесу підготовки та ратифікації міждержавних торговельно-економічних угод, відстоювання преференцій для вітчизняного АПК в розрізі цільових сегментів аграрного ринку, наближення споживчих властивостей продовольства до вимог та інтересів цільового іноземного покупця з урахуванням традицій та культури споживання останнього.

3. Кабінету Міністрів України, Міністерству економічного розвитку та торгівлі України, Міністерству аграрної політики та продовольства України:

– полегшити доступ виробників аграрної продукції до виходу на продовольчі сегменти світового аграрного ринку шляхом спрощення проходження процедури їх сертифікації та отримання ліцензії на експорт, усунення бюрократичних перепон та мінімізації людського втручання при митному оформленні вантажів, лобіювання інтересів щодо збільшення

обсягів експортних квот з нульовим ввізним митом у межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

4. Міністерству інфраструктури України, Міністерству аграрної політики та продовольства України:

– підвищити ефективність функціонування системи вітчизняної експортно-орієнтованої аграрної логістики шляхом розбудови під'їзних транспортних шляхів до об'єктів портово-морської інфраструктури, стимулювання залучення інвестицій в інноваційно-технологічну модернізацію вітчизняних морських портів, протидії систематичним несанкціонованим проявам огляду та затримання вантажів в акваторії Азовського моря, у т. ч. із залученням потужностей ВМС України та використання практики вирішення судових спорів у міжнародних арбітражних судах.

5. Міністерству аграрної політики та продовольства України, Міністерству економічного розвитку та торгівлі України, Міністерству фінансів України:

– реалізувати механізми та інструменти подолання сировинної спрямованості вітчизняного аграрного експорту на засадах стимулювання розвитку вертикально-інтегрованих виробничо-збутових інтеграційних структур, гарантування їх доступу до інструментів експортної торгівлі, впровадження тимчасової практики надання підтримки у формі державного субсидування експорту аграрної продукції з високою доданою вартістю, підтримки процесу техніко-технологічної модернізації переробних підприємств (у т.ч. шляхом часткової компенсації з бюджету вартості придбаного інноваційного обладнання та активізації використання інструментів лізингу), подолання галузевого дисбалансу експорту продовольства шляхом збільшення у його структурі частки продукції тваринництва, у т. ч. на засадах підвищення обсягів дотацій, спрямованих у тваринницьку галузь;

– покращити логістично-інфраструктурне забезпечення експортної діяльності суб'єктів господарювання АПК на засадах залучення грантово-проектної підтримки розбудови регіональної мережі елеваторів, полегшення процедури виділення земельних ділянок для нарощення складських потужностей, популяризації створення міжрегіональних інтеграційно-логістичних центрів з надання послуг заготівлі, складування та кондиційного зберігання продукції.

6. Обласним і районним державним адміністраціям:

– забезпечити формування соціально-економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничо-збутових систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації суб'єктів господарювання АПК шляхом формування та розробки бази типових бізнес-планів створення кооперативів, орієнтованих на експорт аграрної продукції, формування консультативної школи бізнес-тренерів з питань організації та ведення кооперативної діяльності, до складу якої увійшли б представники науково-дослідних установ, дорадчих служб, органів державного управління та члени вже функціонуючих кооперативів;

– забезпечити організацію та проведення періодичних навчань для керівників аграрних підприємств стосовно ведення кооперативної діяльності (реєстрації, управління, ведення обліку, оподаткування тощо), популяризацію та рекламування кооперативного руху серед сільського населення з метою формування у нього економічних стимулів до входження особистих селянських господарств у вертикальні виробничо-збутові господарські системи для вирішення спільних господарських проблем та збільшення рівня товарності продукції, що виробляється в особистих селянських господарствах.

Васильців Т. Г., Бойко В. В.
Регіональний філіал НІСД у м. Львові
Національний інститут стратегічних досліджень,
грудень 2018 р.